

تعلیم هنر خط و خوشنویسی در مدارس جدید ایران

یوکابد عارفی

مقدمه:

اختراع فن خط نویسی بی تردید از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین اختراعاتی است که از آغاز پیدایش تاریخ بشر تا کنون، به دست بشر صورت گرفته، زیرا اگر خط به وجود نمی‌آمد و نگارش انجام نمی‌گرفت، میراث و آثار علمی پیشینیان حفظ نمی‌شد و افکار گذشتگان به آیندگان نمی‌رسید؛ در نتیجه تمدن بشر رو به کمال نمی‌رفت.

نگارش یا نگاشتن به معنای نقش کردن است و حتی برخی گفته‌اند لغت نقاشی زبان تازی نیز از همین نگاشتن پارسی اخذ شده و از این واژه پیداست که مردمان برای نمودن افکار و رسانیدن مقاصد خود، به نقش خیال که همان نگارش است می‌پرداخته‌اند؛ چه انگاشتن به معنی پنداشتن هم از ساده نگاشتن به نظر می‌رسد، زیرا معنی انگاشتن، رسم چیزی در مرکز فکر و خیال است.

نظری کوتاه به نقشی که خط در فرهنگ و هنر بشر دارد، ارج و ارزش آن را بر ما روشن می‌کند. به راه گزاف نرفته‌ایم اگر خط را مادر همه دانش‌ها و دانستنی‌های بشر بدانیم. بدین سان پیدایش خط را باید یکی از بزرگ‌ترین رویدادهای تمدن بشر بدانیم و بگوییم تلاش و تفکر میلیون‌ها انسان دست به دست هم داده تا دانش بشری را بدین پایه برساند.

در میان ملل متمدن و مترقی، خط منحصرأ وسیله نمایش، ضبط و تفهیم مقاصد و افکار است و این استثناء ذوق سرشناس ایرانی بوده است تا از آن مانند سایر آثار صنایع ظریف نیز استفاده کند. اینک قرن‌هاست که خط ایرانی یکی از مظاهر ظریف ملی است و اگر خوشنویسی را از سایر شعب صنایع ظریف دشوارتر ندانیم، دست‌کم از یک جهت باید آن را در ردیف سایر هنرهای زیبا محسوب داریم.

پدیدآوردن معرفت هنری که یکی از ظریف ترین و مهم ترین کارهای فرهنگی در دنیای شگفت و حیرت انگیز فراگیری و دانش اندوزی است، وظیفه‌ای حساس و خطیر است که برای ادای این وظیفه، باید گام‌های حساب شده و اساسی برداشت. اینکه دانش بر چیرگی و سلطه جویی بشر می‌افزاید، هرگز سخنی به اغراق نیست، اما هنر و گسترش معرفت هنری و شناخت حکیمانه زیبایی، زمینه ساز اتحاد ارواح و پیوند عواطف پاک آدمی است. علم و آموزش‌های مدرسه‌ای با همه تأثیر فراوان خود، در برداشتن رسوم تفرقه و پراکندگی ناتوان بوده، اما هنر همیشه با جمال و تأثیر بی رقیب خود در این عرصه، کامیاب شده است. امروز تقریباً اذعان به این امر که هنر زبان مشترک انسان‌ها در همه نسل‌هاست، بدیهی به نظر می‌رسد. هنر خط فارغ از ویژگی‌های اقلیمی، الفبایی و فرهنگی خاص خود، به اعتبار بُعد هنری و زیبایی خط به دست می‌آید. در آن زمان که بتوانیم دیدن را به بینندگان بیاموزیم و با عرضه آثار پر جاذبه هنری، بصیرت و صفای دل را به کمک بینایی چشم بیاوریم.

سیر تحول هنر خط و خوشنویسی در ایران

فراز و فرود توجه به هنر خط و خوشنویسی در طول تاریخ ایران اسلامی، تابع سیاست و خط مشی حکومت‌ها و پادشاهان هر دوره ای بوده است. در قرون اول و دوم هجری که خطوط عربی تکوین و پیدایش می‌یافت، به علت عدم توجه به خوشنویسی، پیشرفتی در این امر نشده و به طور کلی باید گفت در چهار قرن اول هجری، به خوشنویسی توجه شایانی نشده است. در اواخر قرن دوم از این هنر ذکری به میان آمده و اجمالاً گفته شده مأمون خلیفه عباسی و برمکیان، از مروجین خوشنویسی و مشوق خوشنویسان بوده اند.^۱

در دوره سلجوقی، هنر خوشنویسی پیشرفت و ترقی شایانی کرد، زیرا پادشاهان، طبقه خوشنویسان را تشویق فراوان می‌کردند. یکی از خوشنویسان بی‌همتا و عالی‌قدر این دوره، ابوالحسن راوندی است. از اواخر قرن هفتم، اقلام شش‌گانه معروف ایران به درجه عالی رسید و استعداد هنری ایرانیان موجب شد که معروف‌ترین خط نویسان اسلامی ظهور کنند. قرن‌های هشتم تا دهم هجری، از بهترین دوره‌های پیشرفت هنر خوشنویسی شمرده می‌شود و این هنر در تمام مجامع و معارف بوده است. شاهان و بزرگان جلایر، مظفری، تیموری و صفوی به آن توجه مخصوص داشتند تا آنجا که خوشنویسانی در دربار خود جمع آورده، از آن‌ها تشویق بلیغ می‌نمودند. از علاقه مندی بدین هنر همین بس که برخی از این شاهان، خود از خوشنویسان ارزنده بودند و آثارشان دلیل بارزی بر این مدعا و مدرک مقام هنر و کمال ایشان است؛ از این شمارند: سلطان ابراهیم میرزا، بایسنقر میرزا، شاهرخ تیموری، سلطان یعقوب آق قویونلو، بهرام میرزا و ابراهیم میرزا.^۲

۱. راهجیری، علی، تاریخ مختصر خط و سیر خوشنویسی در ایران، تهران: عماد، ۱۳۴۵، ص ۶۶

۲. همان، ص ۷۲

قرن سیزدهم از دوره‌های برجسته خوشنویسی ایران است. در این دوره، استادان زبر دستی در عرصه خوشنویسی خط نستعلیق ظهور کردند و بعضی آثار نفیس و گرانبهایی از خود به یادگار گذاشتند که نماینده شیواترین آثار هنری جاویدان است.^۱

انحطاط هنر خط در قرن چهاردهم

متأسفانه رواج چاپ سربی و ماشین تحریر و بی‌اعتنایی مدارس جدید به هنر خطاطی، بازار این صنعت را به مرور از رواج انداخت تا جایی که در قرن چهاردهم، رفته رفته هنر خطاطی، نزولی داشته و توجه مردم به این هنر اصیل رو به کاهش گذارد و زمینه خوشنویسی خالی ماند تا آنجا که امروزه استادان مسلم خطاطی، بسیار معدودند. در مکتب خانه‌های قدیم نیز به خط و خوشنویسی اهمیت زیادی می‌دادند و حسن خط کودکان مورد توجه بیشتر مکتبداران بود. در آن روزگار درجه سواد و معلومات، اغلب از خط افراد معلوم می‌شد، چون هنوز فن چاپ عمومیت نیافته بود. علاوه بر کتاب‌های شخصی، برای استنتاج و نسخه برداری از کتاب نیز، خط خوب لازم بود.

تا زمانی که صنعت چاپ هنوز به ایران نیامده بود، این هنر ارزش فراوان داشت و هنرمندانی عالی‌قدر وجود داشتند و حتی قبل از دوره مشروطیت، در هر گوشه و کنار این کشور، تعدادی خوشنویس وجود داشت. متأسفانه بعد از آن، تعداد خطاطان رو به نقصان نهاد، به طوری که امروزه در مقایسه با کسانی که در پی رشته‌های هنری دیگر رفته‌اند، این هنرمندان انگشت شمارند.^۲

آموزش هنر در دبستان‌های ایران

آغاز حکومت پهلوی، با عدم توجه به هنر خط و خوشنویسی همراه بود، اما بعد از یک دهه، توجه به هنر و آموزش عمومی آن در مدارس، در دستور کار وزارت معارف قرار گرفت. اکنون به بررسی سیر آموزش هنر در مدارس ایران می‌پردازیم:

تدوین و تصویب اولین دستور تعلیمات شش ساله ابتدایی و سه ساله متوسطه، در سال ۱۲۸۸ از سوی وزارت معارف، نخستین اقدام برای تشکیل مدارس جدید در ایران است. با تصویب قانون اساسی معارف در سال ۱۲۹۰ توسط شورای عالی معارف، تعلیمات عمومی برای عموم ایرانیان اجباری اعلام شد و خانواده‌ها مکلف شدند فرزندان خود را از هفت سالگی به مدرسه بفرستند. طول دوره ابتدایی، در زمان تصویب قانون، شش سال در نظر گرفته شده بود.^۳

دروس هنر برای اولین بار در سال ۱۳۱۶ در برنامه درسی مدارس ابتدایی گنجانده شد که شامل سرود،

۱. همان، ص ۹۴

۲. همان، ص ۹۸

۳. مهر محمدی، محمود، آموزش عمومی هنر: چیستی، چرایی و چگونگی، تهران: موسسه فرهنگی مدرسه برهان، چاپ اول، ۱۳۸۳، ص ۱۵۲.

نوع مشورده	نوع عمومی
موضوع مشورده	نوع خصوصی ۱۹۱۸
شعبه	کارکن
مشورل پاکتوس	دوبه

وزارت معارف و اوقاف
و صنایع مستظرفه
اداره
دائره شعبه

تاریخ تحریر ۱۳۱۵ / تاریخ ارسال پاکتوس ماه تاریخ ثبت ماه تاریخ خروج ۱۳۱۵ / ماه ۱۳۱۵

اداره کارکنان
همین و بنیان دانش دایره با یک و کلمه تا تسلیس منیب ضایع و علم خط پیشینه
و ادلی نسبت به عادت زینور به به به بن صابن درویش نور و علم خط و در بنیان بر تو
والکد ارتو و علم بنیا ابدی مع را الیه را بر مع ذمیر و چهار عادت تسلیم خط و بنیان این
در و بنیان دانش چهار منته ۱۴ عادت
۲۲
۴
۴
۳۰

سید ابوالکعبه الطایف الکریمی
میرزا جواد مدنی بر جانی شول فرماید

۱۳-۸-۱۵

پروژه گاه علوم انسانی و معارف
پرتال جامع علوم انسانی

تعمیرت
دکتر
کتابخانه

۲۴۱

تعلیم هنر خط و خوشنویسی در مدارس جدید ایران / یوکابد عارفی

نشان شیر و خورشید

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

تاریخ تحریر: ۱۳۱۵/۸/۱۳

اداره کارگزینی

چون دبستان دانش و امیر اتابک به واسطه تأسیس شعب اضافی محتاج به علم خط می باشد و اولی آن است که ساعات مزبور به عهده آقای حسین درویشی نوری، معلم فعلی خط دو دبستان مزبور واگذار شود، علیهذا ابلاغ مشارالیه را به شرح ذیل و چهار ساعت تعلیم خط دبستان

در دبستان دانش جمعاً هفته ای ۱۴ ساعت

در دبستان امیر اتابک ” ” ” ۱۲

در دبستان امیر معزی ” ” ” ۴

سینا را هم به موجب ابلاغ دیگری به عهده آقای حاج سید جواد مدنی سیرجانی، محول فرمایید.

بهمینار

۱۳۱۵/۸/۱۳

تعلیم هنر خط و خوشنویسی در مدارس جدید ایران / یوکابد عارفی

نشان شیر و خورشید

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

دبستان دولتی دانش

تاریخ: ۱۳۱۵ / ۸ / ۵

نمره: ۷۸

اداره کارگزینی وزارت معارف

برای تعلیم خط کلاس شعبه سوم که از سال جاری تشکیل شده، دو ساعت علاوه بر ساعاتی که سابقاً به عهده آقای درویش نوری بوده، منظور شده و چون ابلاغ سابق ایشان هفته ای ۱۲ ساعت بوده، مقدر فرمایند ابلاغ ۲ ساعت اضافه را نیز صادر فرمایند.

مدیر دبستان دانش

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

تعلیم هنر خط و خوشنویسی در مدارس جدید ایران / یوکابد عارفی

نشان شیر و خورشید

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

دبستان امیر اتابک نمره ۱

تاریخ: ۱۳۱۵/۸/۱۱

نمره: ۲۲/۱۳

اداره تعلیمات

کلاس شعبه دوم این دبستان از موقعی که تشکیل یافته، تا کنون آموزگار خط ندارد. خانم قمر علائی هم که آموزگار دروس آن کلاس است، خطش قابل تعلیم نیست - آقای درویش نوری آموزگار خط سایر کلاسهای دبستان ظاهراً در هفته یکی دو ساعت بیکاری و آزاد دارند. مقتضی است مقرر فرمائید برای خط کلاس شعبه ۲ هم همان آقای درویش نوری را منصوب فرمائید که شاگردان این کلاس نیز بدون آموزگار خط نبوده باشند.

مهر و امضای مدیر دبستان اتابک

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱۳۱۵ / ۹ / ۲۳

اداره تعلیمات مرکز و امتحانات

خاطر مبارک را مستحضر می دارد بعد از هجده سال خدمت در وزارت معارف تا رتبه ۱ ملاحظه نموده؛ به اکثر آموزگاران رتبه ۲ داده شده، الا به این جانب و کرارا به توسط مدیر محترم دبستان درخواست و جواب منفی داده شد تا در نتیجه عرایض که به مقام وزارت عرض گردید، رتبه ۲ بنده تصویب، ولی هنوز موفق به دریافت ابلاغ و حقوق آن نشده ام، در صورتی که سایر آموزگاران هم رتبه بنده، قبلاً موفق به دریافت حقوق و رتبه خود شده، بدون اینکه چیزی بر ساعات کار آنها افزوده شده باشد، ولی هنوز رتبه و اضافه به بنده داده نشده و در هفته سی ساعت کار ارجاع شده؛ بنابر این مستدعی است امر به رسیدگی فرمایند، در صورتی که تمام آموزگاران خط که حقوق زیادتر هم می گیرند، سی ساعت کار می کنند. بنده هم حاضرم، والا رفع تبعیض نموده، از ساعتی که امسال به بنده رجوع کرده اند، تخفیف داده شود، مختصر وقتی برای رسیدگی به امور زندگی خود داشته، بتوانم با این حقوق کم و عائله زیاد، ادامه خدمت نمایم.
(حسین درویش نوری، آموزگار خط دبستان های دولتی امیر اتابک و دانش)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نوع مسوده	 وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه اداره دائره شعبه	نمره عمومی
موضوع مسوده		نمره خصوصی ۱۰۱۹۴
منبیه		کارتن
مشول یا کتوس	شبه	دوبیه
ماه تاریخ پست		تاریخ تصدیق
ماه تاریخ خروج ۲۴/۹/۱۳۱۵		ماه تاریخ پست

دانشان دانش
 قلمی حسین درویش نوری او را خط نازنین نوری منصفیامین اولاد نوشته و ثبت شرح
 و ثبت و تصدیق و عادت که خود در خط خود است بنی و الله علیه کسیر در خط عادت که از او
 فرزان کم کرد و در خط شرح و شرح بنی تمام مقصود خواهد بود
 مراد به از طالع ماه دار که گویز ایام مرگ و در ثبت با کمال نظر و در خطی درویش
 نوری بنی مریدت فراموش
 ۱۵/۹/۲۳
 ۲۳-۲۹

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

پیام بهارستان / ۳، ۳، ش، ۱۱ / بهار ۱۳۹۰

تعلیم هنر خط و خوشنویسی در مدارس جدید ایران / یوکابد عارفی

نشان شیر و خورشید

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

تاریخ تحریر: ۱۳۱۵ / ۹ / ۲۳

دبستان دانش

آقای حسین درویش نوری، آموزگار خط از دبستان شرحی، مستقیماً به این اداره نوشته و نسبت به ترفیع رتبه و یا تقلیل ساعات کار خود درخواستی نموده است. به مشارالیه اعلام کنید که ساعات کار او را نمی توان کم کرد و لکن راجع به ترفیع رتبه اش اقدام مقتضی خواهد شد.

بهمینار

۱۳۱۵ / ۹ / ۲۳

سواد برای اطلاع به اداره کارگزینی ارسال می شود که نسبت به انجام منظور آقای حسین درویش نوری

بذل مساعدت فرمایند.

بهمینار

۱۳۱۵ / ۹ / ۲۳

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

تاریخ ۳۰ / ۱۲ / ۱۳۱۱
نمبر ۹۹۷۷ - ضمیمه

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

اداره ...
دائرة ...

دوره کتب تکمیلی

در تاریخ روز شنبه ۱۰۱۹۴ درج بقرت عین در دانش فوری ...
صرف نظر در این جهت صدور و بطبع آفرین هم روزنامه ...
بر وجهی که در تاریخ ۱۴ / ۱۲ / ۱۳۱۱ و بطبع آفرین ...
من و این جهت ... ۹۱۹۴ / ۱۵۸۹۵ ...
شده است ...
لازم دوره ...
تفصیلاً ...
دوره ...
و شش روز - م

دائرة ...
۱۰۱۹۴
۱۵۸۹۵
۹۱۹۴ / ۱۵۸۹۵
۱۰۱۹۴ / ۱۵۸۹۵
۹۱۹۴ / ۱۵۸۹۵

کتابخانه وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

...

۱۰۵۱۹
۱۳۱۱ / ۱۲ / ۳۰

...

تعلیم هنر خط و خوشنویسی در مدارس جدید ایران / یوکابد عارفی

نشان شیر و خورشید

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

تاریخ: ۳ / ۱۰ / ۱۳۱۵

نمره: ۲۰۹۹۳

اداره کارگزینی

اداره تعلیمات مرکز و امتحانات

در پاسخ رونویس ۱۰۱۹۴ راجع به آقای حسین درویش نوری، اشعار می دارد صرف نظر از اینکه قبل از صدور و ابلاغ ترفیع، همه روزه به این اداره مراجعه می کرده است، از تاریخ ۱۴ / ۸ / ۱۳۱۵ که ابلاغ ترفیع رتبه ۲ مشار الیه تحت شماره ۱۵۸۹۳ / ۴۹۱۹۲ صادر و به ایشان متذکر شده است، معذک بیشتر مزاحم کارکنان این اداره می شود و به عقیده این اداره خوب است به هر نحو که مقتضی می دانند، مومی الیه را متقاعد ساخته، شاید در آتیه دیگر باعث زحمت کارکنان آن اداره و اداره کارگزینی نشود و به عوض تشبث، به انجام خدمات مرجوعه اشتغال ورزد.

کارگزینی وزارت معارف و اوقاف

حسن فرزاد

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

خط قریب

نوع مسوده.....	نمره عمومی.....
موضوع مسوده.....	نمره خصوصی ۷-۸-۱۱.....
ضمیمه.....	کارتن.....
مسئول با کتوبس.....	دو سیه.....

وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
اداره.....
دایره..... شعبه.....

تاریخ تحریر..... ماه..... تاریخ با کتوبس..... ماه..... تاریخ ثبت..... ماه..... تاریخ خروج ۱۳۱۵/۷/۱۸

دین دین
چهار روز پس از نماز ظهر روز پنجشنبه در این اداره رسید
نوروز فرزند ابان (طلوع دیدم) در این اداره رسید
دکتر فخری در روز شنبه
چهار روز پس از نماز ظهر روز پنجشنبه در این اداره رسید

۱۵-۷-۱۸

شعبه گنجینه
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

۱۱۳-۵

نوع مسوده	نمره عمومی
موضوع مسوده	نمره خصوصی ۱۰۵۱۹
شبهه	کارتن
مستول یا کویس	عربی
وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه	
اداره	
دائرة	
شبهه	
ماه تاریخ ثبت	ماه تاریخ خروج ۱۳۱۵

دولت‌داری
بان صحن درویشی نوری طلوع امید درین از سعادت بکار خود را بنیاد کرده است
ع. ا. م.
۱۵-۱۰-۱۰
۱۰/۱/۱۰

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی